

מחוץ לקופסה

חייהן של נשים שצמחו בעיירות הפיתוח עומדים במרכזו של מחקר, שאינו מתבונן בהן מבחוץ כ"אחרות" אלא נפגש עמן וטווה יחד איתן את סיפוריהן האישיים | אפרת שני שטרית

בקופסאות הבטון

נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית
פנינה מוצפי-האלר
מאגנס, 2012, 276 עמ'

במשך שנים רבות, כשנשאלתי מהיכן אני "במקור" או היכן גדלתי, עניתי "מעלות" ומיד הוספתי "בגליל המערבי", מקווה שיתעכבו על ה"גליל" ולא על מעלות, מקווה שירמינו גליל שוויצרי ולא עיירת פיתוח. הרי טרחתי ששום דבר ממני לא יזכיר את המקום הזה שברחתי ממנו. פעמים רבות הגיעה תגובה בנימה לעגנית "אז תגידי! מעלות תרשיאו"; או אז שלל המשמעויות שהעירה מעלות דאגה להטעין והמשמעויות שטרח להעניק לה הקונצנזוס מצאו את עצמן עומדות ביני ובין כדשיחי, מחכות שאשכנע שמדובר בעצם בעיירה שוויצרית.

"בקופסאות הבטון" הוא ספר המתעד מחקר אתנוגרפי בפריפריה הדרומית, בירוחם. הוא עוקף את התפיסות החיצוניות על החיים בעיירה ובמקום זה מספר את החיים עצמם, של חמש נשים מזרחיות בנות המקום. כיום, שדה המחקר המתעד את חיי היומיום של האנשים החיים בעיירות פיתוח דל מאוד. בעיקר חסר ידע מחקרי על חייהן של הנשים – מה אומרות תושבות עיירות הפיתוח על חייהן? כיצד הן מתמודדות עם האבטלה הקבועה הנוכחת בחייהן בעיירה? מה הן אומרות על אתגר גידול הילדים? כיצד הן מתמודדות בחיי היומיום עם המערך הווגי והמשפחתי? כיצד הן חוגגות את שמחותיהן? האם הן מודעות לדימוי שלהן בעיני החברה במרכז? כיצד נראים הזעם והאוויר, האב והשמחה, תחושות ההצלחה, הסיפוק והכישלון שלהן?

ספרה החשוב של תמר אלאור "מקומות שמורים" (עם עובד, 2006), אשר גם הוא עומד בבחינת קול נדיר בספרות המחקרית על נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית, עוסק בחקר אוריינות דתית ולא דתית אצל נשים מזרחיות/ספרדיות חרדיות ו"מתחזקות" בשכונת פרדס כץ. במחקרה האתנוגרפי בוחנת אלאור את יחסי הגומלין בין אוריינות, דת, עדתיות, הגמוניה ומגדר, כפי שהם מתקיימים אצל נשים אלה השייכות למעמד סוציו-אקונומי נמוך.

אך בעוד בספרה הציר המרכזי הוא מערך הלימוד, בספרה של מוצפי-האלר הציר המרכזי הוא חייהן של נשים אלה על היבטיהם המגוונים המורכבים. בעוד אלאור בספרה חוקרת, מראינת ומנתחת את ה"אחרות", מוצפי-האלר, באופן מחקרי וביחסה אליהן, מפקיעה מהן את האחרות, טווה יחד איתן את סיפוריהן ואת ניתוח חייהן.

אסתי המורדת היצירתית

במהלך הקריאה אנו עדים לכלים ולמהלכי העבודה האנתרופולוגית שבהם עושה שימוש מוצפי-האלר. כך למשל אנו נחשפים להתלבטות החוקרת באיזה שלב להדליק את מכשיר ההקלטה, בהנחה שהפעלתו מייצרת אקלים מחקרי אחר ומפיקה שיחה הצהרתית יותר וגלויה פחות. בצומתי החלטה נוספים, החוקרת אף משתפת אותנו במחידים שהחלטות שונות גבו וכיצד השפיעו אלה על המשך עבודת השדה. התחושה המלווה את קריאת הספר היא כי החוקרת לא מהווה סמכות פרשנית בלעדית אלא קולן של הנחקרות נוכח, עצמאי ובא לידי ביטוי על רוחב ידיעתו ועומקו (הן מנהלות יומנים אישיים, ומכתבים וטקסטים עצמאיים מתארים את עצמן ואת חייהן. לעתים אף חוזר חומר כתוב לנחקרות על מנת שיגיבו על הנאמר).

היבט נוסף, המדגים את אופיו הייחודי של המחקר, הוא הבחירה לערוך אותו כמחקר רפלקסיבי. במחקר רפלקסיבי החוקרת הופכת לנחקרת על ידי עצמה ולעתים אף על ידי הנחקרות. גישה זו מממשת תפיסת עולם פוסט קולוניאליסטית אשר

בה החוקרת, מצד אחד, מודעת לכוח שיש לה בתוקף מעמדה והשכלתה, ומצד שני מפרקת את עליונותה על ידי חשיפת הנחות סמויות העומדות בבסיס המפגש עם הנחקרת.

כך למשל, כאשר החוקרת מתלווה לאחת מגיבורות הספר, אסתי (המכונה "המורדת"), לסניף הבנק המקומי על מנת לבקש חריגה נוספת בחשבון, החוקרת מודעת לשקרים שבהם משתמשת אסתי, וכמו כן היא מודעת לכך שאסתי תשתמש בכסף לצורכי הימורים. על כן היא מחליטה לא לקחת חלק פעיל בשיחה עם פקיד הבנק, ומשאסתי מקבלת את סכום הכסף היא לא מסתירה את אכזבתה ואת המפגש הקשה והשיפוטי עם עולם ערכים שונה מזה של אסתי.

אולם תוך כדי מחקר אנו גם עדים לתמורות בהבנת התנהלותה של אסתי ומיקומה בהקשר רחב יותר שבו היא מנהלת את חייה ביצירתיות, במנהיגות, במורכבות ובאנושיות, על אף התמודדות עם מציאות החיים בשוליים. כך אנו חשופים למעברים רפלקסיביים בתוך הטקסט, בין פרשנות החוקרת לערעור על גבולותיה של פרשנות זו.

כיצד נראים הזעם והאוויר, תחושות ההצלחה, הסיפוק והכישלון שלהן? ירוחם | צילום: מרים צחי

התחזקות דתית ומעמדית

אתמקד בשתי דמויות מתוך החמש. אפרת, הרמות ה"מתחזקות", שניתוחה מאפשר להיפרד מתפיסות ליברליות המבקרות ושופטות את המתחזקים והמתחזקות בתואנה שבחירתם מגבילה ניעות חברתית ורכישת השכלה ממוסדת. ביקורות אשר מניחות על כתפיהם של המתחזקים את כל האחריות להנצחת "נחשלותם".

הרמות השנייה היא גילה, אשר דרך סיפורה ניתן לבחון את מורכבות חייה של אישה שהצליחה לפרוץ את המסגרות המגבילות של החיים בירוחם, רכשה השכלה אוניברסיטאית ועזבה את העיירה. גילה היא מצליחנית המאפשרת לנו להרחיב את המבט על המחירים שהיא משלמת בניסיונותיה ליצור זהות בעלת משמעות מחוץ לירוחם.

אפרת, המגיעה מבית מסורתי, למדה בצעירותה בפנימייה חרדית, נישאה לאיש לא דתי ומחליטה במהלך חיי נישואיה להתחזק. היא מתארת סצנה מחייהם בטרם בן זוגה חובר אליה למסלול ההתחזקות: "...היינו הולכים אצל אמא שלי לשבת והיו ימים של גשמים. ואני ככה מחזיקה את הילדים. והוא היה נוסע ככה באוטו ואני ככה עם תינוקות קטנטנים ברגל והוא היה צועק לי: 'נו, יא מפגרת, שימי את הילדים באוטו, גשם והם נרטבים', ואני אומרת לו: 'שום דבר, אתה הולך איך שאתה רוצה ואני עם הילדים שלי איך שאני רוצה'".

אפרת ממשיכה לתאר בן זוג לא מעורב בעשייה המשפחתית, פסיבי ואומלל, מנבל את פיו ואינו מוותר על הנחות שלו למען הילדים. תהליך ההתחזקות בעצם רותם את בן זוגה למסלול המעניק לחייו משמעות, מאפשר לו ליצור מרחב חדש שבו הוא חוק דיו כדי לתרום את חלקו בגידול הילדים, ומעניק לו כוח להתייצב גם במישורים אחרים שאינם קשורים לפרקטיקות דתיות גרידא. בנוסף הוא מאפשר לאפרת להבנות מחדש את יחסי הכוח בתוך המשפחה וליצור בסיס לגיטימי לעוצמה גדלה כרעיה וכאם.

במרחב הפריפריאלי, שהפך את החרדים המהגרים מאנשים בעלי כבוד וחינוך נאות לאנשים חסרי כבוד עצמי, תהליך ההתחזקות מהווה אפיק כמעט יחיד לשינוי דרמטי באיכות החיים. בעוד חברותיהן לשכונה מתמודדות עם מחסור במקומות עבודה, משרות זמניות, עבודה אשר שכרה לא מספיק לכלכלת המשפחה; בעוד חלקן מאמצות התנהגות הרסנית כפייתית (כגון הימורים, בובו כסף שלא באמת קיים), הנשים המתחזקות רוכשות הן תרבותי (באמצעות שיעורי תורה) המאפשר מרחב תעסוקתי פתוח יותר המעריך את אמינותן ומכבדן ומאפשר להן מוביליות תעסוקתית. החוקרת מאבחנת את אפיק ההתחזקות כאפשרות השלמה ביותר, הבונה ביותר ובעלת הפוטנציאל הרב ביותר לשיפור עמדות במסגרת החיים בפריפריה.

הנתק הצורב

מנגד לארבע הנשים המתגוררות בירוחם, עומדת גילה המתגוררת בשדה בוקר. הוריה של גילה הגיעו ממרוקו הישר לירוחם, למרבה המזל עם כסף שהביאו עמם, מה שאפשר להם לקנות חנות מכולת ודירה קטנה. אביה של גילה שימש במרוקו רב ומנהל בית ספר בעיר שבה התגוררו. סיפור משפחתה של גילה הוא יוצא דופן בירוחם שכן הם הגיעו עם אמצעים חומריים ותרבותיים, מה שאפשר לכל עשרת ילדי המשפחה לטפח את שאיפותיהם הלימודיות ולפרוץ את גבולות השוליות, מי להשכלה ומי למסחר.

6.19x26.61	2/2	עמוד 21	מקור ראשון - שבת	31/01/2014	40867308-6
יפעת הישראלית מאת פנינה מוצפי הלרמאגנס הוצאת ספרי - 25910					

סיפור של גילה מהדהר את זה של מוצפי האלר החוקרת. שתיהן גדלו בעיר פתוח, שתיהן פרצו את המגבלות המוכנות המעצבות את מסגרות החיים בעיירה, שתיהן התגברו על הכוחות המעכבים של שוליות והדרה, שתיהן רכשו השכלה, שתיהן מוגדרות כסיפור הצלחה. סיפור של גילה, כמו של אנשים רבים שגדלו בעיירות פתוח ועזבו אותן על מנת לפרוץ למרחבים חברתיים של הצלחה, מורכב גם מהמחירים המשולמים בדרך להצלחה זו וגם לאחר שזו הושגה. הצרימה והקושי הרגשי מתחילים לקנות להם שביתה במעבר הדרסטי מהעיירה לפנימייה היוקרתית, שם גילה נחשפת לרמת לימודים וסגנון למידה שלא הורגלה אליהם בירוחם, שם נוצר מפגש בידתרבויות טראומתי. בתוך כך היא פוגשת במורה גזענית ובאמירותיה הקשות על כך שהמזרחים לא לומדים, שחבל על הכסף שהמרינה משקיעה בהם וששום דבר לא יצא מהם.

לצר כל התועלות שבחיים בפנימייה בעלת רמה לימודית גבוהה, מתחיל להתקיים הנתק הצורב מהבית, הניתוק הרגשי מהמשפחה. על מנת לבנות את הזהות החרשה שתרכותה ושפתה כה זרות לאלה של העיירה, מגיעה הפניית העורף הכמעט מתחייבת לכל מה שירוחם מייצגת והתנשאות כלפי אנשיה. בנוסף מתלווים לכך רגשי נחיתות מול האנשים המייצגים את העולם שאליו גילה רוצה להשתייך. גם לאחר שנים ולאחר תהליך של השלמה עם התרבות שממנה גילה הגיעה, עדיין מתקיים כאב גדול על יחסה המורכב כלפי ירוחם, מקום שהיא אוהבת ושונאת, רוצה לברוח ממנו אך לא מסוגלת להתנתק ממנו. מהבית. מהזהות.

כנות וחוסר כניעות

"אין להבין את השוליים בלי להכיר את המרכז הפועל עליהם, אך גם אין להבין את המרכז בלי להכיר את השוליים המערערים על המובן מאליו שהוא מתווה" (דבורה ברנשטיין, "נשים בשוליים").

"קופסאות בטון" הוא ביטוי שמחברת הספר טבעה והוא מייצג את המרחב התלת ממדי המאוד מצומצם שבו מתנהלות הנשים שאותן ליוותה וחקרה. בניגוד למונח "תקרת הזכוכית", הלקוח מעולם הפמיניזם ומבטא מחסום בלתי נראה, בעיקר בהקשר הקלאסי אקדמי, נשים אלה מממשות פמיניזם לעילא כהבעת כוח וחוסר כניעות בתוך קופסאות הבטון הסוגרות עליהן.

ספר חשוב ומרתק זה, המנוסח בשפה בהירה, מובנת ונגישה, מציע ניתוח ממשי של החברה הישראלית ובחינה של שאלה שמרחפת לכל אורך קריאתו – מדוע מתקיים שכפול של שוליות ושל חיים בתוך עוני גם בקרב הדור השלישי להגירה מארצות האסלאם בשנות החמישים, ומה סיכוייהן של נשים אלה לניעות חברתית וכלכלית.

במפגש המחקרי הזה, הנושא בחובו כנות גדולה לצד צניעות, מתקיימת פגישה. בניגוד לראיון ולשיחה. בזה כוחו הגדול, הכורך את אופן ביצוע המחקר עם המסר החזק העולה ממנו – שנשים אלה, החיות בירוחם, מכילות לא רק פואטיות ויופי, אנושיות ועוצמה, אלא מביאות למחקר זה, כמו לחייהן, תובנות חברתיות משמעותיות שיש בכוחן לעצב חיים ושראוי לאוטונומיה הפרשנית שלהן להיות במרכז הבמה. □